

Szomolnoki bányapénzeink

SZEMÁN ATTILA

Néhány évtizeddel ezelőtt még csak egyetlen szomolnoki bányapénzt ismert a szakirodalom. *Gohl Ödön* ugyanis 1919-20-ban megjelent katalógusában¹ – a kutatás akkori állásának megfelelően – csak a 120. számút sorolta *Szomolnokhoz*. Bevezetőjében megjegyezte azonban, hogy az „*S betű nemcsak Selmeczbányát, hanem Szomolnobányát is jelentheti;... mert alig lehetséges, hogy Szomolnoknak ne legyen egynél több bányapénze, míg Selmecnek párhuzamos sorozata is van.*”² Az utóbbi évtizedekben a kutatás továbblépett, s így jelenleg a legkorábbi ismert magyarországi bányapénzeket is szomolnokinak nevezhetjük. Sőt, ezeken kívül valóban számos példányt – immár megalapozottan – átsorolhattunk *Selmeczbányától Szomolnokhoz*. Ezért foglalhatjuk össze a szomolnoki bányapénzek sorozatát, bár meg kell jegyezni, hogy még bizonyára ez sem tartalmazza az összes bányapénzt, melyet *Szomolnok* bányavárosban használtak.

Legrégibb bányapénzeinket egy, az alsó-ausztriai kamarához beadott 16. századi kérvényből ismerjük, amit először *Jozef Gindl* közölt.³ Az irat a bécsi *Hofkammerarchiv* anyagában található.⁴ A *Habsburg-birodalom*, és így Magyarország bányászatának gazda-

¹ Gohl Ö. A magyar bányapénzek. = *Numizmatikai Közöny*, 18-19. köt. 1919-20. 1-33. p.

² Gohl Ö. 1919-20. 3. p.

³ Gindl, Jozef: Banícke znaky zo 16. storočia. = *Numizmaticke Listy*, 14. Praha, 1959. p.145-150.

⁴ Hofkammerarchiv Wien, Vermischte ungarische Gegenstände. Band Boczaer Bergwersen, folio 402-410.

sági ügyeit 1548-tól ugyanis ebben a kamarában intézték. A kérvény 1581-ben kelt és *Kubinyi Kristóftól* származik, aki bócai bányáit műveltette. Lévéen viszonylag sok alkalmazottja, ellátásukhoz s a munkamennyiségek méréséhez bányapénzeket kívánt veretni. Valójában a bányapénzek a gazdasági kényszer viszonylag korai alkalmazásának az eszközei voltak. Ha ugyanis a munkás a bánya kintjában kívül máshol be nem váltható bányapénzben kapta meg az előleget, nem volt gazdasági alapja, azaz pénze arra, hogy munkahelyet változtasson. Minthogy azonban a bányapénz fogalma a 16. században sem volt általánosan ismert, a kérvényben körülírja annak használati körét, s már létező, használatban levő típusaiból mintát is küld a hivatalnak. A bányapénzeket munkamennyiség mérésére vagy ellenőrzésre is kívánta használni, azaz a „rovás” helyettesítésére. Ezen kívül saját kereskedésében vásárolhattak vele, tehát korlátozott forgalmi funkciót is szánt a bányapénznek. Legfőképp azonban alighanem azért kérvényezte meg bányapénzverését, hogy a hamispénzverés vádját elkerülje. A rézveretek a középkori-koraújkori értelmezésben nem minden szempontból számítottak pénznek. Minthogy nem pagamentumból⁵ készültek, belső értékük nem volt jelentős, használatukat is erősen korlátozták, így a rendes forgalmi pénzzel nem konkurrálhattak.

Az ebben a levélben található három melléklet-bányapénz képezi tehát ma ismert legrégibb bányapénzeink csoportját. Az irat egyértelművé teszi, hogy ezek mind *Szomolnokhoz* kapcsolódnak. Sőt a bányapénzeket használó vállalkozó bányapolgárok nevét, *Hans* és *Peter Faygelt*, *Gregor Triebelt* is megemlíti.

Legkorábbi a három bányapénz közül az 1548-as évszámú darab (1. kép). *Gindl* közöletlennek vélte, ez azonban nem felel meg a valóságnak. Az érmekeket jóval régebben ismertették már, csak hogy helytelenül. *Joseph Neumann*, a neves régi numizmatikus, *Hans Fischer* katharinabergi (Csehország) bányatulajdonosnak tu-

⁵ Pénz-alapanyag. Rézzel ötvözött ezüst, mely pontosan a megfelelő arányokat képviselte ahhoz, hogy az – a veretendő pénz lapkaméretét tekintve véve – a pénz értékének megfelelő ezüstmennyiséget tartalmazza.

lajdonította őket.⁶ Vélekedését később *Eduard Fiala* is átvette.⁷ számolópénzeknek tartva azokat – amint az a címeres érmék esetében a régi szakirodalomban szokásos volt. Ezen az alapon lettek beletárolva a *Magyar Nemzeti Múzeum* gyűjteményébe is, s ezért volt nehéz rájuk találni. Ma már tudjuk, hogy a korai bányapénzekre éppenséggel szintén a címerábrázolás jellemző. A *Magyar Nemzeti Múzeum* példánya a levéltári anyagban fennmaradt darabbal egybevetve *Gindlénél* pontosabb leírást tesz lehetővé.

Előlap: Gyöngykörben vágott reneszánsz címerpajzs. Felső mezejében jobb felé fordult, egyfarkú, kiöltött nyelvű, növekvő oroszlán. Az alsó mezőben három száras, leveles rózsa, melyek szárai alul egy helyről indulnak ki. A pajzs fölött baloldalt H, jobboldalt F betű. A pajzs két oldalán a kikanyarítás által biztosított térben az évszám: 15 - 48.

Hátlap: Gyöngykörben hatsoros felirat: DER GOT / TRAVT ·DER / WOL x BAVT / GOTD x HADT / MICH NIE / VERLASE. (Aki Istenben bíz, az jól épít, Isten engem még soha nem hagyott el.) Az utolsó N betű minden változaton hiányzik.

Több verőtő-változatban létezik. Réz, átm.: 15-17 mm, tömeg: 1,3 g.

Bár a kérvényben csak a kispénzt mellékelték, de a *Magyar Nemzeti Múzeum* gyűjteményében a nagypénz is létezik (2/a, b kép). Szintén több változatban ismert.

(A pajzs oldala mellett jobboldalt egy sorban négy, baloldalt öt apró vonalka.)

Réz, átm.: 24 mm, tömeg: 1.29 g.

A leírás és a képek alapján nyilvánvaló, hogy az ismertetett irat melléklete az utóbbi nagyobb bányapénz kispénze. A nagyobb bizonyára garas, a kisebb denár értéket képviselt.

A második melléklet-bányapénzen az 1570-es évszám látható (3/a, b kép). Ezt is *Fischer* nevére írták régebben.

⁶ Neumann, Joseph: *Beschreibung der bekannten Kupfer-Münzen*. Prag, 1858-1872. 28530. sz.

⁷ Fiala, E.: *Beschreibung der Sammlung Böhmischer Münzen und Medaillen des Max Donebauer*. Prag, 1890. 3338. sz.

Előlap: Gyöngykör. Oldalt kikanyarított, reneszánsz címer-pajzs felső mezejében összekötött nagy P-F betűk. E betűk az összekötő egyenes vonallal egyszersmind H betűt is képeznek. Az alsó mezőben három száras, tulipánszerű virág, a szárok a pajzs alsó csúcsából indulnak ki. A pajzs fölött az évszám két pont között, · 1570 · .

Hátlap: Gyöngykörben a már ismert hatsoros felirat.

Réz, átm.: 18-19 mm, tömeg: 1.335 g.

Gindl a H – F monogram alapján azonosította az iratban szereplő *Hans Faygel* bányapénzeként a kispénzt, a másik fajta bányapénzen a pajzsfőben látható P-F monogram pedig *Peter* és *Hans Faygelre* utal. A bányapénzen szereplő címer nyilván szoros kapcsolatban van a kibocsátóval. A bánya bérlője vagy tulajdonosa lehet a bányapénz kibocsátója, vagyis az ő jelének, ebben az esetben címerének van itt a helye.

A bánya bérlője a monogram alapján előbb *Faygel János*, majd a *Faygel-család* két tagja, *Péter* és *János* volt. A *Faygel* (másutt *Feygel*, *Faigel* sőt *Fajgel*)-címer: jobbfelé forduló, álló kétfarkú oroszlán jobb lábának karmaiban három száras, leveles ötszirmú rózsát tart (4/a kép). A sisakdíszben ugyanez az oroszlán található, de növekvő formában (4/a kép). Sajnos a címer színeit nem ismerjük, a legrégebb pecsét *Faigel Zsigmond* szepesi szolgabírótól származik, 1643-ból.⁸ A leírt címernek vannak ugyan hasonló elemei, de az 1548-as érmekek címerai egyáltalán nem azonosíthatók vele. Tehát a monogram és a címer nem ugyanattól a családtól való. Vizsgáljuk meg azonban a bánya tulajdonosát. *Feygel Péter* szepesi kamarai tanácsos a *Thurzó Szaniszló* tulajdonában levő szomolnoki bányákat bérelte 1570-ben. A *Thurzók* bányászati tevékenységének kezdete a kor egyik leghíresebb magyar bányászati szakemberéhez, *Thurzó János*hoz fűződik a XV. század második felében. A *Thurzó-Fugger Társaság* (*Thurzó-Fugger Gesellschaft*) volt az ország első nagyobb kapitalista bányavállalkozása. A *Thurzó-család* azonban a későbbiekben bérbe adta bányáit. Cí-

⁸ Siebmacher, J.: *Der Adel von Ungarn*. (Redakt. Csergheő G.) II. köt. Nürnberg, 1893.

merük „veressel és kékkel vágott paizs; a felső veres tagból kinövő koronás arany oroszlán, az alsó kék tagban pedig 3 arany rózsza.”⁹ látható. Másutt a címer felső mezejét vörösnek, az alsót aranynak írják le, s a három rózsza színe vörös (4/b kép).¹⁰ A színezést tekintve ez utóbbi az általános változat. Az 1548-as bánya-pénzeken tehát egyértelműen a *Thurzók* klasszikus címerét ismerhetjük fel. Ezen nem változtat az sem, hogy az oroszlánnak csak egy farka van, s a rózsák szárasak, amit a nagyobb pénzdarabon még egy vízszintes vonal is összeköt. A különbségek olyan csekélyek, hogy a címert az adott korabeli viszonyok „nagyvonalúságát” ismerve kétségkívül a *Thurzókénak* tekinthetjük.

Az 1570-es bányapénzen viszont már nem a *Thurzó-címer* látható. Valószínű, hogy itt a *Faygel-címerrel* van dolgunk. Birtokadományuk *Bethlenfalvára* – s ezzel együtt nyilván nemesítésük is – 1563-ban kelt.¹¹ A bányapénzekon megfigyelhető címerváltás alighanem összefüggésben van a közben történt nemesítéssel és címerszerzéssel. Talán éppen a szomolnoki bányáknál végzett szolgálatuk volt, amiért címerüket és birtokukat kapták. Ezek után *Faygelék* már használhatták saját címerüket, vagy legalábbis annak valamilyen részét. Csakhogy a címerben látható elemek nem egyeznek a leírt *Faygel-címerrel* sem, pedig más megoldás aligha képzelhető el. A címerkép hiányos megjelenésére lehet azonban elfogadható magyarázatot találni. Minthogy a vágott címerpajzsban a fent elhelyezett monogram alatt már csak kevés hely maradt, annak terében a címernek csak egy jellemző részét tudta elhelyezni az éremmetsző. Ez a rész három, leginkább talán tulipánra emlékeztető száras virágot jelenít meg. Rózsának semmiképp sem értelmezhetjük ugyan őket, de az is igaz, hogy az egykorú *Faygel-címert* nem ismerjük, s az eredeti címeradomány vagy elveszett, vagy lappang. Mint már említettük, első ismert címerük *Faigel Zsigmond* szepesi szolgabíró 1643-as pecsétjén látható, és jobbfelé

⁹ Nyáry Albert: *A heraldika vezérvonala*. Budapest, 1886. 153. p.

¹⁰ Siebmacher, J. 1893. 670. p. 464. tábla.

¹¹ Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. Budapest, 1911. II. köt. 187. p. Bethlenfalvy név alatt.

forduló, álló kétfarkú oroszlánt mutat, mely jobb lábának karmaiban három száras, leveles ötszirmú rózsát tart. Az biztos, hogy a későbbiekben ez a címer is továbbfejlődött, s ennek során még hasonlóbba vált a klasszikus *Thurzó-címer*hez. Az 1563-as nemesítéshez viszonyítva elég késői ahhoz, hogy időközben kisebb változások történhettek rajta. A három tulipánszerű virág tehát alkalmasint a *Faygel-család* címerének oroszlánja által tartott három virág korábbi változata lehet, amit a 17. századi címerben már három rózsaként ábrázoltak. Természetesen az is előfordulhat, hogy az – egyébként problémát nem jelentő – tévedést a verőtő vésnöke követte el.

Az 1548-as és 1570-es bányapénzeket összekapcsolja a hátlap azonos, német nyelvű szólást megjelenítő felirata is. Ez a szólás egyértelműen protestáns, az adott területen nyilván evangélikus indíttatású, és elterjedt lehetett a korabeli magyarországi bányászok körében, mert a szólás első fele megtalálható az 1538-as selmecbányai dísz bányászéken is a következőképp: WER · GOT · VERTRAVT · DER · WOL · BAVT · (5. kép).¹² Kissé távolabb áll az első két bányapénztől a harmadik, noha használatának helye és kibocsátásának ideje elég közeli hozzájuk. Ezt a bányapénzt már régóta a magyar veretek közé sorolták (Gohl 186.), s a bányászjelvénynek köszönhetően bányapénz mivolta is mindig egyértelmű volt.¹³ *Gindl* érthetetlen módon a hátlapot írja le előlapnak, holott nyilvánvaló, hogy a kibocsátó jelölése csak a már *Gohl* által is előlapnak kezelt monogramos oldalon lehet (6/a, b kép).

¹² Szemán A.: Dísz bányászkalapácsok és -ékek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében. = *Folia Historica*, 21. 1998-1999. Bp. Magyar Nemzeti Múzeum, 117-163. p.

¹³ Collectio Montenuovo Hess, Frankfurt a/M. 1879. 1591. sz. Catalog der von dem verstorbenen Herrn Theodor Unger in Graz hinterlassenen Münzen- und Medaillen-Sammlung... Egger, Wien, 1897. 3543. sz. Gohl, 186. sz.

Előlap: Gyöngykör. Fent · D · S · D · / · H · M · R · ezek alatt kerekaltapú pajzs alakú, indadíszes kartusban SR, kétoldalt H-S (Hungaria Superior).

Hátlap: Gyöngykör. Keresztbetett ék-kalapács bányászszimbó-lum, a kereszteződő nyelekre fonódó nagy S betű. Kétoldalt az évszám: 15 - 79.

Réz, átm.: 18-19 mm. Tömeg: 1,18 g, több változatban ismert.

Ez a bányapénz szintén egy nagyobb bányapénz kispénze (Gohl 185.), mely a *Magyar Nemzeti Múzeum* gyűjteményében megtalálható (7/a, b kép).

Réz, átm.: 24,5 mm. Tömeg: 2,66 g.

Ezek a bányapénzek, melyek a *Gindl-féle* irat mellékletei közt is szerepelnek, bizonyára szintén szomolnokiak. Ellentétben az előzőkkel azonban a pajzs alakú kartusban látható betűk sem a *Thurzó*, sem a *Feygel* család monogramjával nem azonosíthatók. Az iratban ugyancsak megemlített *Gregor Triebellel* szintén nem kapcsolhatók össze, bár a formális logika szerint hozzá kellene kapcsolódnia, hiszen az irat egyértelművé teszi, hogy *Feygelék* használták, *Triebel* pedig jelenleg is (1681-ben) *használja*. Az 1579-es veretű bányapénzek pedig valóban forgalomban lehettek még 1681-ben. Az SR monogram esetleg valamelyik *Roll* család-tag nevét rejtheti, bár a tárgyalt időszakban éppen nincs adatunk *Stósz* bányáiról, illetve hámorairól. 1574-ből is csak annyit tudunk, hogy hámorait éppen nem művelik.¹⁴

Igényes kiállításuk biztossá teszi, hogy verdében készültek, s nyilván a kassaiban, mert a pajzs alakú kartus két oldalán elhelyezett H - S betűk – melyek a *Hungaria Superior*, azaz *Felső-Magyarország* elnevezést rövidítik – ennek a verdejegyét képezték. A kassai verdét, mely a *Szepesi Kamarához* kapcsolódott, 1574-ben indították újra, és kötelezővé tették, hogy minden itt készült veretet ellássanak a H - S verdejeggyel.

Noha e vereteket a szomolnokai bányáknál használták, a keresztezett bányászékre és kalapácsra fonódó S betű nem fordul elő

¹⁴ Heckenast Gusztáv: *A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában*. Budapest, 1991.

tokban voltak. Mint arról a későbbiekben szó lesz, a kamara csak 1681-ben veszi saját kezelésébe a szomolnoki uradalom egyik részét, s addig a földesúri tulajdonban levő bányákat itt bérlők művelték. Az S – B jelzésű bányapénzek előlapján azonban ott látható a nagy L betű, melyre nyílt koronát húztak. Ez egyértelműen I. Lipót magyar királyt jelölte, s ennél fogva csakis kincstári bányáknál használhatták.

A következő darabról csak levéltári forrásunk van. *Péchy Antal* egyik érdekes adata a következő: 1669. május 22-én azt írta *Joanelli, Johann Andrea (András János)*¹⁸ selmeci főkamagróf az úrvölgyi bányatiszteknek, hogy őt hamis pénz verése miatt bevádolták. A „hamis pénz” pedig egy bányapénz volt, melyet ő *Szomolnokon, Úrvölgyön* és *Selmecen* is használt, saját címerével és jegyével az egyik oldalon, ékkel és kalapáccsal a másik oldalon.¹⁹ A veret bányapénz-mivoltát kellett tehát a bányatiszteknek bizonyítani, amit azok meg is tettek. Ezt a bányapénzt egyelőre tárgyi valóságában nem ismerjük, de a jövőben még előkerülhet, hiszen bizonyosan használták *Szomolnokon* is. Ábrázolásában nem találjuk meg a koronás L betűt, amiből az következik, hogy nem kincstári, hanem magánjellegű bányapénz volt! Erre utal a rajta szereplő családi címer is, bár ez a legfőbb bányászati kincstári tisztviselőé, a főkamagrófé volt. A selmeci és úrvölgyi bányák esetében sem kizárt a magánbányák lehetősége, míg a szomolnokiak csakis magánbányák, illetve magánbérletek lehettek. A *Joanelli-család* és maga a főkamagróf eredetileg rézkereskedő és bányabérlő volt. Ezért nyerte el a főkamagrófi rangot is. Feltételezhetjük tehát, hogy éppenséggel magánbányáiban használta ezeket a bányapénzeket. Bár a hivatalnoki minőségével tulajdonképpen összeférhetetlen, lehetséges, hogy érdemeire való tekintettel szemet hunytak magánbányászata, pontosabban bányabérlői tevékenysége fe-

¹⁸ A Joanelli-család eredetileg Dél-Tirolból származik. 1659-ben birodalmi bárók, 1660-ban pedig magyar grófi rangot kapnak. Így keresztnevük magyar írásmódja sem helytelen.

¹⁹ Péchy Antal: *Alsó-Magyarország bányaművelésének története*. III/2. Bp. 1984. 793. p.

lett. A szomolnoki uradalom ugyanis ekkor még nem kamarai birtok, s a kamarai bányászat mellett léteztek *Selmezbányán* és *Úrvölgyön* is magánbányák. A selmezbányai kamarai bányapénzek viszont már 1660-ban és 1661-ben a koronás L betűvel lettek kiverve.

A történeti adatok szerint a *Thurzó-család* 1637-ben történt kihalása után a szomolnoki uradalom 1638-ban kerül a *Csákyak* kezébe. A *Csákyak* már 1653-ban bérbe is adták *Johann Andrea Joanelli*²⁰ rézelárusítónak, azaz rézkereskedőnek. Ez a szerződés aztán a *Joanelli-családdal* 29 éven keresztül érvényben volt.²¹ Így a bérlet a jól ismert bécsi kereskedőcsalád kezébe került, hiszen *Benedikt* és *Vinzenz Joanelli* már 1642-1648 között jövedelmező üzleteket bonyolított le a besztercebányai rézzel.

Térjünk vissza azonban az S betűhöz, mely átvezet a szomolnoki bányapénzek második jelentős korszakához. *Ludovít Trenčan* 1990-ban részlegesen közölt egy 1700-ban kelt iratot,²² melyben a *Szepesi Magyar Kamara* kéri *Lőcse* magisztrátusát, hogy a bányászjelvénnel díszített szomolnoki rézdenárok bányauzemeken kívüli forgalmát tiltsa.²³ Ezek a „rézdenárok” pedig nem mások, mint a *Gohl* 26-30. számok alatt leírt bányapénzek (10/a, b kép).

Előlap: Gyöngykörben zárt korona alatt nagy L betű, alatta összekötött pálmagallyak. Az L szára mellett két pont.

Hátlap: Gyöngykörben keresztezett bányászékből és kalapácsból álló szimbólum. A kalapács feje balra, az éké jobbra néz. Oldalt a kettéosztott évszám: 16 – 98.

A rájuk vonatkozó szövegrész a következő:

...Cum autem Szomolnokiensium quoque Cupreorum Denariorum (: in quibus Malleoli duo expressi habentur, et pro solis in Fodina ibidem Laboratoribus exolvendis destinati fuissent :) in

²⁰ A család nevét Giovanellinek és Ioanellinek is írják.

²¹ Hajnóczi R. József: *A szepesi bányavárosok története*. Lőcse, 1903. – Budapest, 1931. 88-91. p.

²² Trenčan, L.: Smolnícke banské denáre z. r. 1698-1699. = *Numizmatika*, 1990. 7. p. 56-58.

²³ Státni Archív SOKA, Levoča (Lőcse), IX. 71/24.

hisce partibus creberior Cursus invalescere videatur. Cui in tempore ex Officio nostro obstaculum ponere volentes: Praetitulatas Dominationes Vestras paraesentibus officiose duximus requirendas, quatenus similium quoque Denariorum Cursum et acceptationem solenniter inhibere, publicareque non grauentur hoc per expressum declareto. Ut si quis copiosiore numerum haberet, is in Fodina Szomolnokiensis talium Denariorum redemptionem habiturus esset. Super quo Officialibus Loci illius jam demandatum haberetur...

Magyarul:

... Mivel pedig a szomolnoki rézdenárok (amelyeken két kalapács van kiverve és amelyek kizárólag az ottani bányákban dolgozók fizetésére voltak szánva) forgalma is sűrűbben elterjedni látszik ebben az országrészben, ennek hivatalukból következően gáttat kívánván vetni: jónak láttuk fent címzett uraságtokat hivatalosan megkeresni, hogy az ilyen denárok forgalmát és elfogadását is ünnepélyesen tiltsák meg és külön rendeletben hirdessék ki, hogy ha valakinek nagyobb mennyiség van belőle a birtokában, attól az ilyen denárokat a szomolnoki bányában be fogják váltani. Erről az ottani tisztviselők a rendeletet már megkapták...²⁴

A numizmatikai anyag tanúsága alapján magam is ugyanarra a következtetésre jutottam, mint *Trenčan*. Ugyanis a kassai rézpolturákat (11/a, b kép) az említett bányapénzekkel egy időben, azaz 1698-ban verték a kassai verdében. Sőt bizonyítható, hogy egy helyen készítették őket. A veretek számjegyei ugyanis azonos poncoló-szerszámoktól származnak, amelyek természetesen némiképp eltérnek a többi verde hasonló eszközeitől. Mindkét típusú rézpénz tehát a kassai verdében készült 1698-ban, de a rézpoltura a forgalmi aprópénz céljára, míg a vele egyidőben vert kisebb méretű, bányászjelvényes „rézdenár” kifejezetten bányapénz minőségben. A 17. század második felében az alsó- és felső-magyarországi kamara irányítása egyre közelebb került egymáshoz, hiszen Jo-

²⁴ A szövegközlés és a fordítás megjelent: Szemán A.: Szomolnoki bányapénzeink egy csoportja. = *Numizmatikai Közlöny*, 94-95. 1995-1996. 63-73. p. t. 1.

anelli és később *Thavonat* alsó-magyarországi főkamagróf egy-szersmind a felső-magyarországi kamara praesense is volt. Így egyre nagyobb befolyást gyakoroltak a felső-magyarországi kamara területén is. Talán a bányapénzek is keveredtek, s eljutottak egyik bányavidékről a másikra.

Az alsó-magyarországi bányavidéken következetesen baloldalt ábrázolták a bányászék fejét és jobboldalt a kalapácsét (12/a, b kép). A felső-magyarországi bányavidéken fordítva jelenítették meg a szerszámokat, és a nyelvek alsó szögletébe nagy S betűt helyeztek (10/a, b kép). Ez a nagy S csak *Szomolnokot* jelölhette. A szerszámok helyzete eredetileg az alsó-magyarországgal egyezett meg, amit jól szemléltet, hogy *Szomolnok* címerében is ilyen módon szerepel a bányászjelvény. További különbség volt, hogy az L betű függőleges szára mellett az alsó-magyarországi bányavidéken gyakran egy pontot figyelhetünk meg a 17. század végén, míg a felső-magyarországin többnyire kettőt. Igaz, hogy az egyik pont gyakran az L szárához csúszott, és csak annak megvastagodásában lehet tetten érni. Ilyen különbséget a selmecbányai és a kassai rézpolturákon is meg lehet figyelni, amennyiben a kassaiakon két pont látható. Ezek tehát egyértelműen a szomolnoki bányapénzek sajátosságainak tekinthetők.

Megtaláljuk azonban az 1698-as szomolnoki bányapénzek itt leírt jellegzetességeit a korábbi időszakban is. A *Gohl* által „átvert”-nek és selmecbányainak tartott sorozat (*Gohl* 13-20.) darabjai ilyenek. Közülük azonban csak a *Gohl* 17. sz. alatt ismertetett példányt verték rá egy török mangirra (13/a, b kép). Ennek alap-pénzét *II. Szulejmán* (H. 1090-1102, Kr. u. 1687-1691) verette *Boszna-Szarajban* (ma *Szarajevo*) 1688-89-ben, amit az érme maradványából sikerült kideríteni.²⁵ A szóban forgó hiányos fémpénzt és a belőle rekonstruált mangirt rajzban mutatjuk be (14/a, b kép). Ez a darab unikális, de fennmaradtak a típus új lapkára vert példányai is. A sorozat többi tagja nem átvert, s közülük néhány egyszerűen durva, illetve meglehetősen rossz minőségű. 1687-től

²⁵ Szemán, 1995-1996. 68. p.

1697-ig készültek. Valójában csak az 1687., 1688., 1694., 1697. évekből ismerünk darabokat (15-18. képek), noha *Gohl* a nehezen meghatározhatók között még 1689-es és 1698-as évszámúakat is vélt felfedezni. Az 1689-es csak egy kopott 1688-as évszámú, míg az 1698-as nyugodtan egy másik változatú 1688-asnak minősíthető (19/a, b kép). Ez utóbbi példány hiánya logikus, hiszen – mint arról fentebb szó esett – az 1698-as évszámú bányapénzek már nem a bányaüzemnél, hanem a kassai verdében készültek. Az 1698-as veretek lényeges elemei megtalálhatók ezen a sorozaton is: az előlapon a nyílt koszorúba helyezett nagy L, bár a korona hiányzik felőle, és mellette az I. Lipót magyar király nevére utaló római I-es. A felsoroltak az alsó-magyarországi bányapénzek jellegzetességei, de ekkor még a szomolnokiakon is szerepelnek. Ezek azonban nem lényeges különbségek. Az L szára mellett azonban esetenként még a két pontot is megtaláljuk. A hátlapon a szerszámnyelek alsó szögletében látható a nagy S betűt, az évszámok pedig oldalt két részre osztva helyezkednek el.

Jól tükrözi a bányapénzek megjelenése a szomolnoki bánya-uradalom birtokváltozásait is. A *Joanelli-féle* bányabérlet lejártá után, 1681-ben a kincstár a szomolnoki uradalom egyik felét saját kezelésébe vette. Tehette ezt, hiszen *Csáky Ferenc*től – *Thököly*-hez fűződő kapcsolatai miatt – konfiskálással már 1671-ben megszerezte birtokrészét. Eddig is éppen csak azért várt a kincstár, mert a befolyásos *Joanellik* bérleti jogához nem akartak hozzányúlni. 1684-ben azonban már *Csáky István* részét is bérli évi 4000 forintért, 1687-ben pedig a teljes uradalmat, a kincstár tulajdonában levőt és a bérletet egyaránt közös udvari adminisztráció alá vették. 1689-től aztán már az egész szomolnoki rézbányászatot sikerült megszereznie a kamarának. *Breuer* udvari tanácsos vezetésével egy királyi bizottság elcserélte *Csáky Istvánnak* a *Csákyak* kezén levő részeit (*Szomolnok*, *Stósz* és *Svedlér*) a *Csáky Ferenc*től konfiskált egyéb birtokrészekre. *Ethesius Mátyás* királyi bánya-főnök több új bányát is nyitattott, s 1698-tól új bánya-főhivattallá szervezik az addig bányakormányzók által igazgatott szomolnoki rézbányászat irányítását. 1698-ban eltörölték *Szomolnokon* a

bányaadót, és életbe léptették a kincstári rézbeváltást, amikor a réz árát 30 forintról 36 forintra emelték a termelés fokozása végett. Így a még létező magánbányák termelvényét is a kincstár szerezte meg. Ugyanekkor az egész *Szepességben* bevezették a *Miksa-féle bányarendtartást* (*Maximilian'sche Bergwerks-ordnung*).²⁶

A stílárís hasonlóságot megfigyelésével még további darabok sorolhatók *Szomolnokhoz*. Két ilyen példány is létezik. *Gohl* ezeket a bizonytalan beosztású bányapénzek között sorolta fel.

Előlap: Ritka, nagy és durva pontokból álló szegély. A mezőben egymásra írt IS monogram.

Hátlap: Ritka, nagy és durva pontokból álló szegély. A mezőben keresztbetett bányászékből és kalapácsból álló bányászszimbólum. A kalapács feje balra, az ék feje jobbra helyezkedik el. A szerszámnyelek közt lent S betű (*Gohl* 191. sz. – 20/a, b kép).

Réz, átm.: 17-17,5 mm.

Előlap: Vonalkörben nagy S betű, két vége szögletesen visszatorrt, alsó végénél kis karika, a felsőnél talán kis kereszt. A felső rész két oldalán egy-egy durva pont. Baloldalt vonalakból kialakított hatágú csillag, az éremkép jobboldala elkent.

Hátlap: Vonalkör, a mezőben keresztbetett bányászékből és kalapácsból álló bányászszimbólum. A kalapács feje elkenődött, de a jobb oldalon a bányászék feje látható. A szerszámnyelek közt lent S betű, kétoldalt egy-egy durva pont (*Gohl* 194. sz, 21/a, b kép).

Réz, átm.: 16 mm.

Évszám nincs rajtuk, de a hátlap alapján egyértelműen *Szomolnokhoz* köthetők. Van magyarázat az S betűre, illetve az IS monogramra is. *Joanelli főkamagrófot* (1618-1673) ugyanis a rézkereskedelemben fiatalabb rokona is segítette: unokatestvére, *Sylvester Joanelli* (1631-1685).²⁷ A főkamagróf 1663-ban átadta neki rézbányáinak bérletét. Így az IS monogramos darabok az ő nevét rejthetik.

²⁶ Mednyánszky Dénes: A telvanai báró Giovanelli család felsőmagyarországi ága. = *Turul*, I. 1883. 3. 145-147. p.

²⁷ Trenčan, L. 1979. 46. p.

Trenčan közöl egy 1647-es IS monogramos veretet is (22. kép)²⁸ azzal a feltételezéssel, hogy a kezdőbetűk jelentése *Joanelli* – *Szomolnok*. Tapasztalataim szerint egy monogramon belül a bányapénzeken sehol nem fordul elő személy- és helynév, így ezzel a feloldással nem értek egyet. Kézenfekvő lehetne ezek után a *Sylvester Joanelli* magyarázat. *Sylvester* azonban 1647-ben még csak 16 éves. Igaz, hogy a 17. században másként kezelték a fiatal kort, mint napjainkban, s pl. akár házasságot is köthettek 16 évesen, a rézkereskedelem vezetése azonban nem számított olyan feladatnak, amit egy tapasztalatlan ifjúra lehetett bízni. Ezért egyelőre kételkedem abban, hogy az 1647-es IS monogramos, egyoldalas rézveret *Sylvester Joanelli* bányapénze volt.²⁹

A rézüzletben aztán megjelenik egy további *Joanelli* is, *Hieronymus* (*Jeromos*). 1672-ben a *Joanellik* kezéből – bizonyára külső nyomásra – egy *Johann Kriechbaum* nevű kereskedő vette volna át a réz értékesítését. *Joanelli főkamaragróf* azonban hamarosan leszerelte ezt a próbálkozást, aminek eredményeként a rézeladást idősebb fiára, *Hieronymusra* bízta.³⁰ Ő ezt folytatta 1673-ban is. Lehetséges, hogy *Gohl* két további bizonytalan besorolású bányapénze (*Gohl* 192, 193) az ő monogramját ábrázolja.

Előlap: Ritka, nagy méretű és durva pontokból álló szegély, a mezőben SH monogram, egymásra írva, oly módon, hogy a H betű bal szárát az S képezi, s a H középső vízszintes vonalkájára egy kereszt van állítva.

Hátlap: Ritka, nagy méretű és durva pontokból álló szegély, a mezőben keresztbetett bányászékből és kalapácsból álló bányászszimbólum, baloldalt az ék, jobboldalt a kalapács feje. A szerzőszámnyelek felső és kétoldali szögletében egy-egy, a szegélyben levőkhöz hasonló, durva pont. (23/a, b kép.)

²⁸ Vlahovič, Jozef: *Slovenská med' v 16. a 17. storoč.* Bratislava, 1964. 225. p. – Péch III/2 800-801. p.

²⁹ Trenčan, 1988. 5-6. p. – U. ő, 1979. 46. p.

³⁰ Trenčan, Ludovit: Smolník a numizmatika. = *Príloha Bulletinu Správy*, 1984. 1-28. p. – U. ő. 1988. 8. p.

Átm.: 16, ill. 18,5 mm.(A darabok alighanem azonos verőtővel készültek, csak a lapkák mérete különböző)

Ezek a bányapénzek stílusukban nagyon hasonlítanak Gohl 191. és 194. számú darabjaihoz, bár jelentős különbségek is vannak köztük. Így például a bányászék és kalapács helyzete fordított, és hiányzik a nyelek szögletéből az S betű. A monogram ebben a formájában a *Sylvester* és a *Hieronymus* (*Joanelli*) nevet rejtheti. Azonban nincs arra vonatkozó adatunk, hogy 1672 után *Sylvester* valamilyen formában benne maradt volna a bérletben. Mindezen kétfélek fenntartása mellett nem tartjuk lehetetlennek, hogy ezek a bányapénzek *Szomolnokhoz*, valamint együttesen *Sylvester* és *Hieronymus Joanelli* nevéhez is köthetők.

Az 1687-es S betűs rézpolturát (Gohl 90.) *Ludovit Trenčan* szomolnokinak tartotta.³¹

Előlap: Nagyszemű gyöngyör, vonalkör. Szalaggal masnisan átkötött, geometrikusan összerendezett, stilizált pálmaágak közt, zárt korona alatt nagy L betű.

Hátlap: Nagyszemű gyöngyör, vonalkör. Mindkét végén kiszélesedő és vonalkával tetézt nagy S betű, felső öblében kisebb A, alsó öblében hasonló C betűvel. Az évszám kétoldalt 16-87, a hetes számjegy után pont. Az S felső kanyarulata fölött nagyobb rög (24/a, b ábra).³²

Az ezzel kapcsolatos vizsgálódást kicsit távolabbról kell kezdenünk. Először is ki kell jelentenünk, hogy nem bányapénz. Datálása a rajta látható évszám alapján egyértelműen 1687, bár a veretet már 1847-ben hibásan, mint 1697-est írták le.³³ Sőt később *Neumann*, majd *Gohl* is a rossz datálást fogadta el. Ezt vette át az újabb szlovák irodalom is. Az egyetlen régi forrás *Leopold Berchtold* gróf gyűjteményének árverési katalógusa volt, mely

³¹ Gohl, 1919-1920. 90. sz.

³² Leitzmann, J.: Ungarische Kupfermünzen unter Ragotzy geprägt. = *Numismatische Zeitung*, 1847. 190. p. 45. sz.

³³ Egger: *Auctions-Catalog einer alten Sammlung aus aristokratischen Besitz*. (Sammlung Graf Leopold Berchtold). Münzen und Medaillen von Ungarn... Wien, 1906. 1202. sz.

helyesen 1687-re keltezte az érmét, de a későbbi szerzők nem fogadták el ezt a meghatározást. A sors fintora, hogy *Gohl* közöl egy rajzot is a veretről (25/a, b ábra), melyen az 1687-es évszám szerepel, s így ellentmondásba kerül a saját szövegével. Az évszám azonban nagyon fontos, mert 1697-ből ismert selmecbányai rézpoltura is, melyet *Gohl* szintén bemutatott. A tévedés folytán párhuzamos sorozatokhoz tartozónak vélte a két rézpénzt. Ugyanebből kiindulva tartotta *Trenčan* lehetségesnek az S betűs rézpénz szomolnokai eredetét. A *Szomolnokhoz* sorolás lehetőségét egyébként már *Gohl* is felvetette, de – tévedése ellenére – még ugyanott el is utasította: „*Selmeczbányán kívül csak Szomolnokbánya jöhetne még szóba, azonban nem merült föl eddig olyan adat, amely arra kényszerítene, hogy Selmeczzel szemben Szomolnoknak tulajdonítsam ezen éremfajt.*”³⁴ *Gohl* indoklása elég banális, de megérzése helyes volt.

A veretkép további elemei azonban egyértelműen bizonyítják, hogy az érem *Körmöcbányán* készült. Az L betű feletti korona lapos, széles, két oldalán kitüremkedik, közepe alacsonyabb. Ezen az alacsonyabb középrészen kereszt van elhelyezve, s a korona körvonalait gyöngysorral hangsúlyozták. Ez a forma az 1688-as, 1690-es és 1691-es körmöci tallér- és féltallér-veretekről ismerős. Ellenben a későbbi – szintén *Körmöcbányán* vert – selmecbányai, illetve a *Kassán* vert kassai rézpolturákon levő L betű feletti koronák típusa még csak nem is hasonló hozzá. További bizonyíték, hogy a számjegyek formája is megfelel a korabeli körmöcieknek. Semmi kétség tehát, hogy a veret a körmöcbányai verde terméke, ami ebben a korban teljesen valószínűtlenné teszi a szomolnokai használatot. Természetesen egyáltalán nem hasonlít a már ismertetett 1687-es szomolnokai bányapénzhez sem. A szomolnokai eredet lehetősége továbbá azért is lehetetlen, mert ezeket a pénzeket a lapkák jellegzetes ívbe hajlása alapján csak hengeres verőgépen, vagyis verdében állíthatták elő. Az 1687-es – már ismertetett –

³⁴ *Gohl*, 1919-1920. 14. p.

szomolnoki bányapénz tanúsága szerint viszont a helyi vereteket elavult módszerekkel készítették.³⁵

Azt a feltevést sem tudom elfogadni, hogy ez a darab bányapénzként szolgált volna. Paraméterei és ábrázolása egyaránt a selmecbányai és a kassai rézpolturákhoz kapcsolhatók, míg a bányapénzektől több lényeges ponton különbözik. Nem találunk rajta bányászjelvényt, az L betű mellett nincs kis I, és az átmérője is jóval nagyobb az egykorú bányapénzekénél.

Levéltári adatokat egyelőre nem ismerünk e rézpénzzel kapcsolatban, szembetűnő viszont, hogy a híres bécsi kameralista, *Wilhelm Schröder* 1686-ban kiadott *Fürstliche Schatz- und Rentkammer* c. művének³⁶ megjelenése utáni évben bocsátották ki. *Schröder* ugyanis ebben a munkájában a rézváltópénzek kibocsátásának elméleti alapjait adja meg a *Habsburg-birodalomra* vonatkozóan. Már a fejezet (XXXI.) címe is csalogató lehetett az udvarban: „A rézpénzről, ahogy ezen keresztül az ország a gazdagsághoz jut”, de lássuk magát a fejezetet:

Auch wenn ein Fürst eine kleine scheidemüntze aus Kupffer in seinem lande schlagen läßt so nimmt das land so viel am schatz zu, als diese müntz im gang werth ist und gilt, und ob auch gleich solches Kupffer-geld nicht mehr gälte, als der innerliche werth des kupffers austrüge, so ist doch solches zum schatz des landes zu rechnen; das ander kupffer aber kan dahin keine ästime nicht erstrecken. Dieweilen jenes nicht mehr kupffer, das ist, eine Kauffmanns-waare, sondern gelt ist, für welches die Kauffleute ihre waaren kauffen und verkauffen: Denn wenn ich ein stück kupffer nehme und mit zum marckt gehe, so wird mir der bauer keine henne dafür geben wollen; wenn ich aber dieses kupffer-geld habe, so werde ich so alles dafür kauffen können, wie in Schweden, Holland, England und andern orten zu sehen, und wenn ich dieses kupffer-gelt nicht habe, so muß ich silber-geld dafür brauchen; also bekommt das Kupffer-Geld gleiches recht

³⁵ Szemán A., *Numizmatikai Közlöny*, 94-95. 1995-96. 63-73. p.

³⁶ Schröder, W. 1686.

mit dem Silber und Gold. Und kan ein Fürst dieses quantum aus dem müntz-amt jährlichen wissen.

Ez utóbbi két sorhoz a margóra kiírt megjegyzés: Das quantum zeigt das müntzamt.³⁷

A szöveg magyar fordítása:

„Amikor is egy fejedelem egy kis réz váltópénzt veret az országában, azt hozzáveheti a kincséhez, olyan mértékben, amilyen értékben ez a pénz forgása közben ér. És ha egy ilyen rézpénz nem ér többet, mint ami a réz belső értékéből következik, úgyis az ország kincséhez lehet számítani; de más réz értéke nem ekkora. Mivel ez nem réz többé, mint kereskedelmi cikk, hanem pénz, amin a kereskedők áruikat vásárolják és eladják: Ha veszek egy darab rezet és kimegyek vele a piacra, úgy ezért a paraszt nem akar tyúkot adni; de ha ez a rézpénzem van, úgy mindent vehetek érte, amint az Svédországban, Hollandiában, Angliában és más helyeken látható. És ha nincs ez a rézpénzem, akkor ezüstpénzt kell kiadnom; tehát a rézpénz azonos jogot nyer az ezüsttel és arannyal.”

A margón: *„És egy fejedelem ennek a mennyiségét a pénzhivatalból tudja.”*

Úgy gondolom, hogy az S betűs rézpénz volt az első gyakorlati reflexió az elméleti írásra, a formátumukban hozzá nagyon hasonló rézpolturák – melyek 8 évvel később jelentek meg – pedig már a tényleges megvalósítást jelentik. Hiszen ezekben az első tényleges – bár az országgyűlés által nem tárgyalt – hazai rézváltópénzeket ismerhetjük fel. Más kérdés, hogy kibocsátásuk közben a mennyiségi korlátozásokat – amire Schröder felhívta a figyelmet – nem tartották be, s így módon ezek a rézpénzek megbuktak.

A selmecbányai rézpolturák S – o ellenjegyes változatait (26/a, b kép), pontosabban az ellenjegyzést Trenčan ugyancsak Szomol-

³⁷ Schröder, W. Leipzig, 1713. 112-113. p. Az eredeti kiadás szöveghű újabb kiadása.

nokhoz kötötte.³⁸ Ez azonban nem kellőképpen megalapozott fel-tételezés. Az ellenjegyet nem tudjuk feloldani, de az S jelenthet *Selmechányát* is, s ez kézenfekvőbb a *Szomolnoknál* egy selmeci réz. A vésett bányászjelvény két oldalán láthatók a szintén vésett betűk.³⁹

Végül vizsgáljuk meg a már *Gohl* által is *Szomolnokhoz* beosz-tott egyetlen bányapénz-típust. (*Gohl* 120. sz., 27/a, b kép). Meg kell jegyeznem azonban, hogy ezt sem mindenki tartotta szomol-noki eredetűnek, hiszen *Flämig* művében⁴⁰ a CS monogram mel-lett a koronás és a pálmaágak közti nagy S betűt is *Selmechánya* jelzéseként tünteti fel. Sőt egy 1876-os berlini kiadású – 1974-ben reprintben is megjelentett – címergyűjteményben is szerepel ez a kétféle betűjelzés, mint *Selmechánya* címere!⁴¹ A nagy S betű he-raldikai szerepét vizsgálva valóban megállapíthatjuk, hogy az *Sel-mechánya* címereinek egyes változataiban megjelenik, míg *Szo-molnok* címerében egyáltalán nem fordul elő. Biztos azonban, hogy e bányapénz a selmechányai rézpolturákkal egyáltalán nem vethető össze. Nem hengeres pénzverőgéppel verték, hanem kéz-zel, a korszakhoz képest kezdetleges eszközökkel. *Gohl* indoklá-sában stílári hasonlóságokra hivatkozik.⁴² Ezek valóban megvan-nak, de legfeljebb közelítő adatoknak tekinthetők. A darabra jel-lemző egyszerű betűkből, durva véséssel kialakított éremkép első-sorban az 1757-es és 1766-os phoenixhutai bányapénzekkel (28/a, b kép) mutat rokonságot. Az egyetlen gölnicbányainak tartott bá-nyapénz (29. kép) ugyan szintén hasonló, de ez a darab besorolá-sát tekintve szintén bizonytalan, és évszám sem található rajta. A legjobb bizonyíték amellet, hogy ez szomolnoki érme, az lehet, hogy a hátoldal veretmaradványának nyílt koronája alatti K H / S

³⁸ Trenčan, L. 1984. 18. p. – U. ö. 1988. 10. p.

³⁹ Szemán A. 1998-1999. 122

⁴⁰ Flämig, Otto: *Monogramme auf Münzen und Urkunden*. 1968. 358.

⁴¹ Rentzmann, W. 1876. és Neubecker-Rentzmann, 1974. 386. sz. „CS” 391. „S”.

⁴² Gohl, 1919-1920. 18. p.

betűket leginkább *Kupfer-handel Schmöllnitz*-ként lehet feloldani. Bizonyos ugyanis, hogy *Selmecbányán* sok ezüstöt, kevés aranyat és időnként némi ólmot termeltek, de soha nem bányásztak rezet. Következésképp ez a bányapénz csak szomolnoki lehet.

Szomolnok bányaváros látképe a 20. század elején. (Képeslap.)

K é p e k

1/a, b. Bányapénz 1548-ból, kisebb.

2/a, b. Bányapénz 1548-ból, nagyobb.

3/a, b. Bányapénz 1570-ből.

4/a. A Feygel- vagy Faigel-címer. 4/b. A Thurzó-címer (Siebmacher).

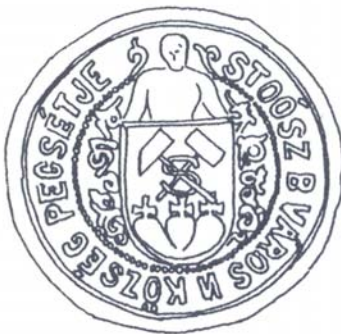
5. S – o jegy a selmecbányai 1538-as dísz-bányászék fokán.

6/a, b. Bányapénz 1579-ből, kisebb.

7/a, b. Bányapénz 1579-ből, nagyobb.

8. A stószí címeres pecsét a 19. századból.

9/a, b. Bányapénz S – B jeggyel, 1661-ből.

10/a, b. Szomolnoki bányapénz, „rézdenár”, 1698-ból.

11/a, b. Kassai rézpoltura 1698-ból.

12/a, b. Selmezbányai bányapénz 1697-ből.

13/a, b. Török mangirra vert szomolnokai bányapénz, 1697-ből.

14/a, b. Török mangir rekonstruált rajza.

15/a, b. Szabolcsi bányapénz 1687-ből.

16/a, b. Szabolcsi bányapénz 1688-ból.

17/a, b. Szabolcsi bányapénz 1694-ből.

18/a, b. Szomolnoki bányapénz 1697-ből.

19/a, b. Szomolnoki bányapénz változata 1688-ból.

20/a, b. Sylvester Joanelli bányapénze.

21/a, b. Sylvester Joaneli bányapénze, változat.

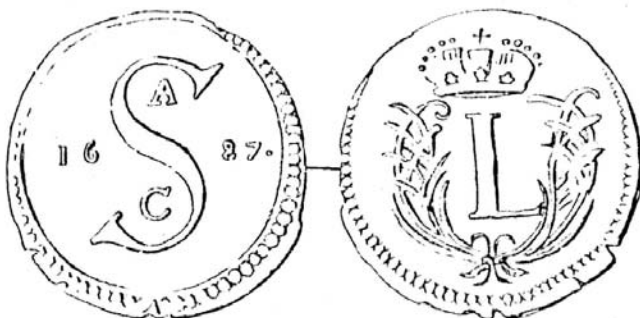
22. Az 1647-es rézpénz (Szomolnok?).

23/a, b. Hieronymus és Sylvester Joaneli feltételezett bányapénze.

24/a, b. S betűs rézpénz 1687-ből.

25/a, b. Az S betűs rézpénz rajza Gohl katalógusában.

26/a, b. S – o ellenjegyes selmezbányai rézpoltura.

27/a, b. Szomolnoki bányapénz koronás S betűvel.

28/a, b. Phoenixhuti bányapénz.

29. Gölnicbányai bányapénz.

*Szent Borbála, a bányászok védőszentje.
(Hans Baldung Grien [1484-1545] fametszete hamis Dürer-
monogrammal.)*